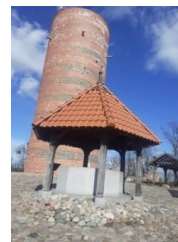

BIULETYN

KOŁA MIŁOŚNIKÓW DZIEJÓW GRUDZIĄDZA
KLUB „CENTRUM” SPÓŁDZIELNI MIESZKANIOWEJ

Rok XXIII: 2025

Grudziądz, dnia 21.05.2025 r.

Nr 17 (846)

1390. spotkanie

Przemysław Szachnitowski, Marek Szajerka

Studnia na Górze Zamkowej w Grudziądzu z XIII w. – niedoceniony zabytek średniowiecznej hydrotechniki

Uważamy, że studnia na Górze Zamkowej jest słabo promowanym zabytkiem Grudziądz. Większe znacznie przywiązywano do niej w 2 poł. XIX w. Zdecydowano się ją wówczas odnaleźć i odkopać¹.

O technice budowy studni, wskazując na watek kamienny grand appareil napisaliśmy w artykule o budowlach kamiennych w Grudziądzu²:

Cembrowina studni wykonana jest z ciosanego kamienia w kategorii wateków grand appareil (grand i moyen), wg zestawienia P. Stępienia.

Malarz K. Florkowski w 1889 r. przedstawił nyidealizowany watek grand appareil na obrazie przedstawiającym odkopanie studni zamkowej.

Stan lica cembrowiny w 2006-2007 r. już był bardziej zniszczony. Ok. 800 lat naturalnej erozji pod wpływem warunków atmosferycznych musiał przyczynić się do takiego stanu, jak obecnie.

Wyidealizowane lico wg K. Florkowskiego posiada swoje uzasadnienie w innym fragmencie muru portalu w części zachodniej. Zachował się w dobrym stanie fragment murowanej ościeżnicy portalu w wтку grand appareil⁴.

Dążenie do odnalezienia studni było w 2 poł. XIX w. priorytetem działań Towarzystwa Starożytności w Grudziądz. Odnaleziono ją w 1889r.

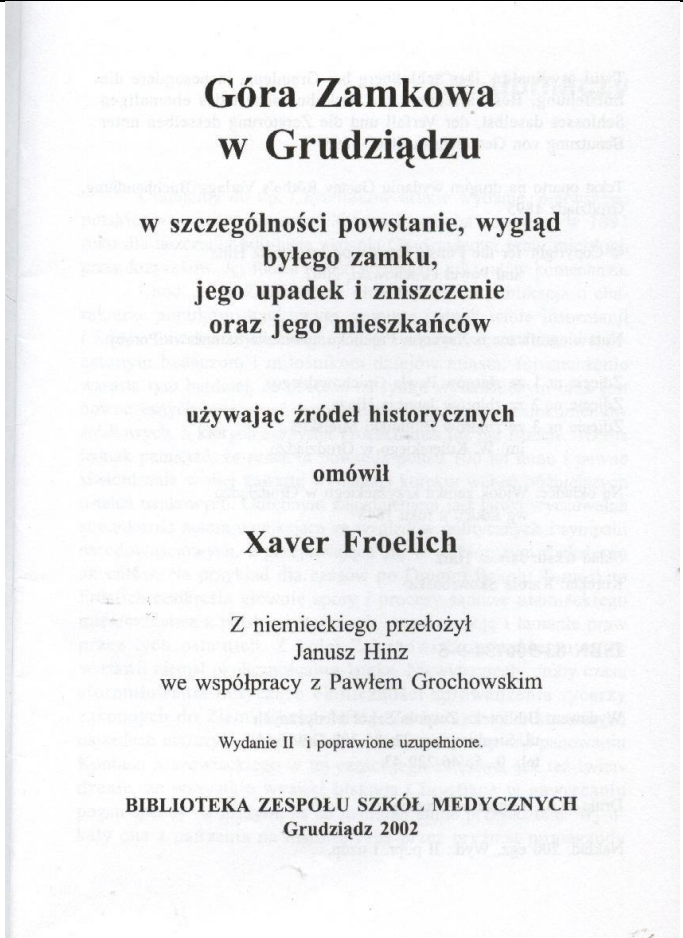
¹ X. Froelich, *Góra Zamkowa w Grudziądzu, w szczególności powstanie, wygląd byłego zamku, jego upadek i zniszczenie oraz jego mieszkańców używając źródeł historycznych omówił* Xaver Froelich, tłum z niem. J. Hinz i P. Grochowski, Grudziądz 2002.

² P. Szachnitowski, M. Szajerka, *Kamienne wtki grand appareil i opus incertum oraz inne na terenie Grudziądz – nieniekorzystane dowody przedkrzyżackiej metryki architektury Grudziądz. Część pierwsza Góra Zamkowa*, Biuletyn Koła Miłośników Dziejów Grudziądz [dalej: BKMDG], Rok XXIII: 2025, nr 11 (840), s. 6-7.

³ Obraz ze zbiorów prywatnych jest zamieszczony w książce D. Schoenwalda, *Wokół wody. Źródła do dziejów wodociągów w Grudziądzu*. Grudziądz 2019, ss. 138. Album z okazji 120-lecia Wodociągów Miejskich w Grudziądz.

⁴ P. Szachnitowski, M. Szajerka, *Kamienne wtki grand appareil [...]*, s. 6-7.

Okoliczności odkopania studni i rezultat odkopania studni opisał w 1889 r. Xaver Froelich. Tłumaczenia książki X. Froelicha podjęli się ponad 20 lat temu Janusz Hinz i Paweł Grochowski⁵.

	Strona tytułowa tłumaczenia książki X. Froelicha. Wydanie II z 2002 r.
--	---

W roku 1889 Towarzystwu Starożytności w Grudziądzu udało się stworzyć korzystny klimat dla odszukania kamiennej studni na dziedzińcu zamkowym, która w czasie rozbioru zamku zniknęła bez śladu.

Za pozwoleniem urzędu miejskiego przystąpiono rychło do pracy. Potrzebne pieniądze uzyskano ze środków publicznych i w drodze kwesty.

Głębokie wykopy rozpoczęto pośrodku starego dziedzińca zamkowego i prowadzono je w kierunku zachodnim jedynie do pogańskiego pochówku, o którym pisaliśmy we wstępie. Było

⁵ X. Froelich, *Góra Zamkowa w Grudziądzu, w szczególności powstanie, wygląd byłego zamku, jego upadek i zniszczenie oraz jego mieszkańców używając źródeł historycznych omówił Xaver Froelich*, tłum. z niem. J. Hinz i P. Grochowski, Grudziądz 2002. Z uwagi na identyczny format książki z tłumaczeniem, zdecydowaliśmy się na podanie skanu stron tej książki. O studni na s. 32-34.

to bardzo przydatne dla całości przedsięwzięcia, bo nie istniała już konieczność dalszych badań zachodniego dziedzińca zamkowego. W ten sposób już w czwartym dniu poszukiwań odnaleziona została studnia zamkowa. Miała średnicę 3 metrów, a jej ściany utworzone były z wielkich kamieni, które po stronie wewnętrznej zostały gładko skute. Studnia była zupełnie zasypana.

Gdy po uprzątnięciu warstwy grubości około trzech metrów stwierdzono wszędzie taki sam wygląd i dobry stan konstrukcji, postępowano dalej do całkowitego uprzątnięcia studni, aż do lustra wody. Z głębokości dobrych 50 metrów wydobyto masę gruzu, wśród którego nie było jednak znalezisk godnych wzmianki.

Ponieważ wypływająca na światło dzienne woda była zawapniona, przystąpiono następnie do dalszych wierceń, aż po kolejnych około 50 metrach natrafiono na pokłady węgla brunatnego. Niestety nie udało się znaleźć lepszej wody w dostatecznej ilości.

Towarzystwo Starożytności w Grudziądzu przywróciło tę budowlę, ponieważ wydawała się ona – głęboka na 50 metrów i szeroka na 3 metry, zbudowana z wielkich wykutych kamieni – wspaniałym dokonaniem technicznym swoich czasów. Trudno pojąć, jak można było zbudować tę studnię bez pomocy współczesnych środków i to w tak niebezpiecznej bliskości Klimka.

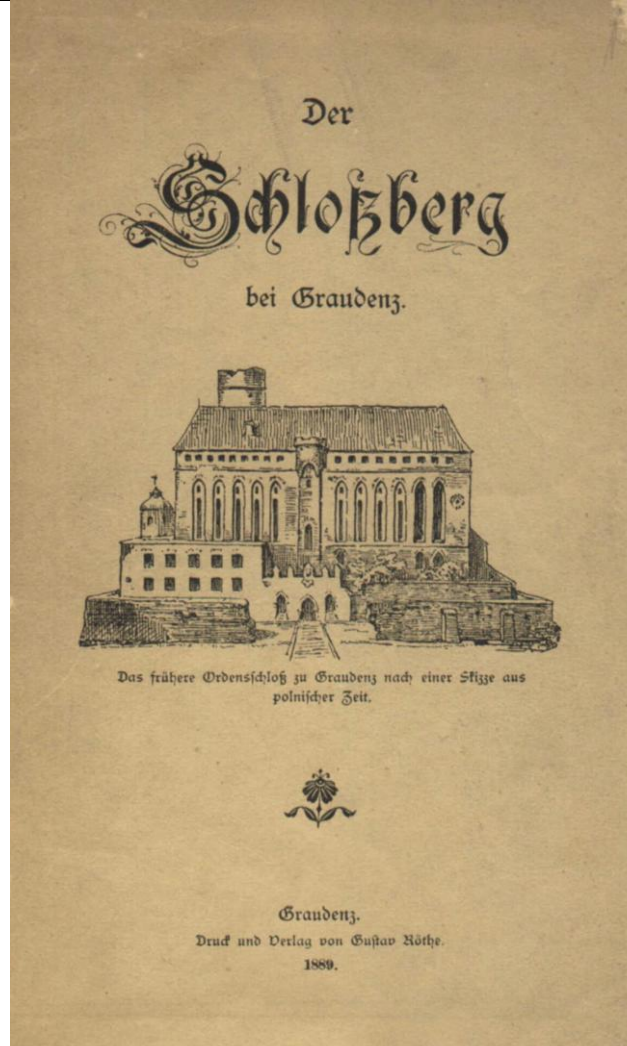
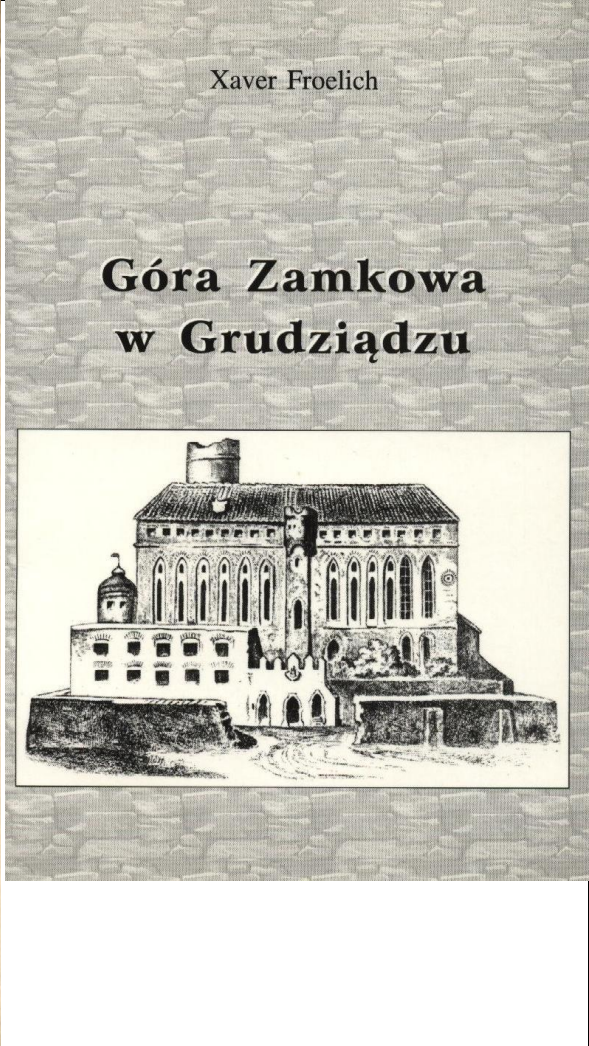
Ocembrowanie wykonano ze szlifowanego sztucznego czerwonego kamienia, który w czasach rycerskich produkowany był w ustalonych typowych formach w Elblągu. Studnię zamknięto żelaznymi sztabami, na które dla uniemożliwienia wrzucania kamieni położono drucianą siatkę. Część przykrycia otwierana jest w ten sposób, by strażnikowi umożliwić spuszczenie w głąb latarni i pokazywanie budowli od środka. Na wewnętrznych ścianach umieszczono dwie, wykonane z zielonkawego wapienia, tablice, z których jedna informuje, że w 1889 roku studnia ponownie została przywrócona do dawnego stanu. Zawartość drugiej tablicy brzmi następująco:

„Długo ofiarowywałeś życiodajny napój rycerzom Zakonu
Niemieckiego,

zapomniany długo odpoczywałeś, gniewny źródłany duchu
wodny!

Śmiej się teraz znów zyczliwie! Niech twe otwarte oko
odbija

Ponownie blask błękitnego nieba, chmury i gwiazd
promienie!”

 Der Schloßberg bei Graudenz. Das frühere Ordensschloß zu Graudenz nach einer Skizze aus polnischer Zeit. Graudenz. Druck und Verlag von Gustav Röhre. 1889.	 Xaver Froelich Góra Zamkowa w Grudziądzu
Obwoluta oryginału z 1889 r.	Obwoluta polskiego tłumaczenia z 2002 r.

Formalnie studnię zamkową doceniono dosyć późno, w 2010 r.
Wyciąg z Gminnej Ewidencji Zabytków⁶

<i>Obiekt</i>	<i>Data decyzji</i>	<i>Numer rejestru</i>
Ruiny zamku krzyżackiego: – Wieża „Klimek”	10.1936 r.	A/1404
– Relikty architektury zamku wysokiego odkryte w 1889 r. (studnia zamkowa) oraz w l. 2008-2009	26.02.2010 r.	A/1554
– Relikty architektury zamku odkryte w sezonie badawczym 2014	25.02.2015 r.	A/1749

⁶https://bip.grudziadz.pl/pliki/grudziadz/File/MKZ/rejestr_zabytkow_2.pdf
Data pozyskania z Internetu 17.03.2025 r.

Oдноśnie czasu jej powstania i konstrukcji budowy jest wiele nieprecyzyjnych a nawet mylnych informacji w publikacjach naukowych oraz w folderach turystycznych.

We folderze turystycznym⁷ Miejski Konserwator Zabytków Izabela Fijałkowska napisała o niej:

Z wieży kierujemy się na wschód – w stronę centrum miasta. Mijamy mury kanału odprowadzającego wodę z dziedzińca (8)⁸. Ma on formę profilowanej rynny wyłożonej kamieniami polnymi z ceglanymi murami oporowymi. Pośrodku dawnego dziedzińca znajduje się studnia zamkowa (09) – pierwotnie czworoboczna, kryta dachówką, o głębokości około 50 metrów. Obecnie głębokość studni nieznacznie przekracza 20 metrów⁹.

Do napisania folderu I. Fijałkowska posłużyła się pracą zbiorową pod red. Marcina Wiewióry z 2012 r.¹⁰

W 2. połowie XIX wieku Górę Zamkową uporządkowano, a w latach 80. XIX wieku rozpoczęto prace restauracyjne rekonstruując między innymi studnię zamkową i fragment murów w narożniku południowo-wschodnim zamku w stylu XIX-wiecznej, romantycznej architektury (ryc. 3–5). W początkach XX wieku urządzono w tym miejscu teren rekreacyjny (ryc. 6, 7).

Informacja o rekonstrukcji studni w 2 poł. XIX w. wg M. Wiewióry¹¹.

⁷ I. Fijałkowska, *Grudziądz, Góra Zamkowa z wieżą Klimek*, 2015 r.

⁸ W punkcie 8 autorka pomyliła rynsztok kuchenny z rzekomą rynną, odprowadzającą wodę z dziedzińca. W 2007 r., pod nadzorem konserwatorskim zniszczono pachę sklepienia tego kanału. W tym miejscu należy podkreślić, że jedyny możliwy wjazd na dziedziniec był możliwy wyłącznie od strony północnej, między ścianą kuchni a wieżą Klimek.

⁹ Zob. Marek Szajerka, *Opis ruin Zamku Wysokiego w Grudziądzu, według stanu z września 2015*, Biuletyn Koła Miłośników Dziejów Grudziądza, [dalej: BKMDG], Rok XIII: 2015, nr 36 (448), s. 8.

[https://kpbc.umk.pl/Content/221276/Biuletyn%20KMDG%202015%2036\(448\),%20Szajerka,%20Zamek%20Wysoki%20w%20Grudzi%20C4%85dzu.pdf](https://kpbc.umk.pl/Content/221276/Biuletyn%20KMDG%202015%2036(448),%20Szajerka,%20Zamek%20Wysoki%20w%20Grudzi%20C4%85dzu.pdf)

¹⁰ M. Wiewióra [red.], *Zamek w Grudziądzu w świetle badań archeologiczno-architektonicznych. Studia i materiały*, Toruń 2012, s. 360.

¹¹ M. Wiewióra, [red.], *Zamek [...]*, strona bez numeru.

1.1. Zakres przestrzenny

Prace archeologiczne na stanowisku 1 w Grudziądzu (Góra Zamkowa) prowadzone były we wrześniu 2008 roku oraz od 1 czerwca do 30 września 2009 roku. Objęto nimi obszar o łącznej powierzchni około 4900 m² terenu. Założono 18 wykopów sondażowych i szerokopłaszczyznowych, których całkowita powierzchnia wyniosła blisko 500 m² (ryc. 1).

Badania archeologiczno-architektoniczne obejmowały głównie miejsce, na którym wznosił się zamek górny, tylko w niewielkim zakresie zaś obszar gdzie znajdowały się przedzamcze wschodnie i południowe¹. Ograniczone były także prace w zachodniej części Góry Zamkowej, co podyktowane było względami bezpieczeństwa oraz tym, że cały odcinek skarpy nadwiślańskiej znajduje się pod ścisłą ochroną. Z tych powodów wnioskowanie na temat charakteru zabudowy zachodniego i wschodniego skrzydła zamku oraz etapów ich budowy jest znacznie ograniczone.

1.2. Historia i stan badań Góry Zamkowej w Grudziądzu do 2008 roku

Zamek pokrzyżacki w Grudziądzu (ryc. 2; a, b) od wielu już lat był przedmiotem zainteresowań historyków, archeologów, historyków architektury. Z zachowanych

¹ Zakres badań archeologiczno-architektonicznych określony został w zezwoleniu wydanym przez Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Toruniu.

źródeł historycznych wynikało, że jego budowę rozpoczęto w połowie XIII wieku a zakończono w 1299 roku, kiedy to nastąpiło uroczyste oddanie do użytku kaplicy zamkowej. Wiedzę na temat wyglądu zamku i pomieszczeń czerpano niemal wyłącznie z opisów literackich i inwentarzy z XV–XVIII wieku, nielicznych przedstawień ikonograficznych, a także opisów z XIX i I. połowy XX wieku. Była to jedna z największych warowni w Państwie Zakonnym, siedziba komtura, a po inkorporacji Prus Królewskich do Polski – siedziba starostów grudziądzkich. Na zamku gościli królowie polscy, szwedzcy, car Piotr Wielki. Warownia ta spustoszona w 1659 roku podczas potopu szwedzkiego, ostatecznie została rozebrana z polecenia króla pruskiego Fryderyka Wilhelma II w latach 1796–1804 (Szymański K. 1960, s. 73–104; *Inwentarz 1739*, s. 73–104; Torbus 1998, s. 80–84, 427–439; *Góra Zamkowa* 2002, s. 5–34). W 2. połowie XIX wieku Górę Zamkową uporządkowano, a w latach 80. XIX wieku rozpoczęto prace restauracyjne rekonstruując między innymi studnię zamkową i fragment murów w narożniku południowo-wschodnim zamku w stylu XIX-wiecznej, romantycznej architektury (ryc. 3–5). W początkach XX wieku urządzono w tym miejscu teren rekreacyjny (ryc. 6, 7).

W 1945 roku jedyny zachowany element gotyckiego zamku – wieża Klimek – został wysadzony przez wyciągające się wojska hitlerowskie (ryc. 8–13). Pierwsze prace porządkowe po II wojnie światowej rozpoczęły się w 1956 roku, wówczas na gruzach wieży usypano kopiec wido-kowy (ryc. 14, 15). W latach 60. i 70. minionego stulecia Górę Zamkową i teren dawnej fosy ponownie uporządkowano, wyznaczono alejki i ścieżki spacerowe (ryc. 16).

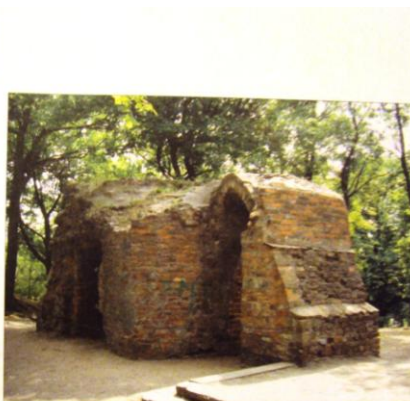
Niestety w opisie, dotyczącym dokładności pomiarów zastanych relikwów murów, praca ta jest bardzo kontrowersyjna i zawiera powielone przekłamania Hansa Jacobiego z okresu okupacji hitlerowskiej.

Przykład fantazji z tej książki. Zrekonstruowany łuk okna uznany został za bramę na dziedziniec, podobnie studnia¹².

Ryc. 4. Grudziądz, gm. loco, stanowisko 1. Zrekonstruowana pod koniec XIX w. brama na dziedziniec zamkowy (stan z lat 30. XX w.) (fot. ze zbiorów M. Szajerk)

Fig. 4. Grudziądz, loco commune, site 1. Gate to the castle yard, reconstructed at the end of 19th c (state from the 30's of 20th c) (photo from collection of M. Szajerk)

Ryc. 5. Grudziądz, gm. loco, stanowisko 1. Zrekonstruowana pod koniec XIX w. brama na dziedziniec zamkowy (stan z początku XXI w.) (fot. ze zbiorów M. Szajerk)

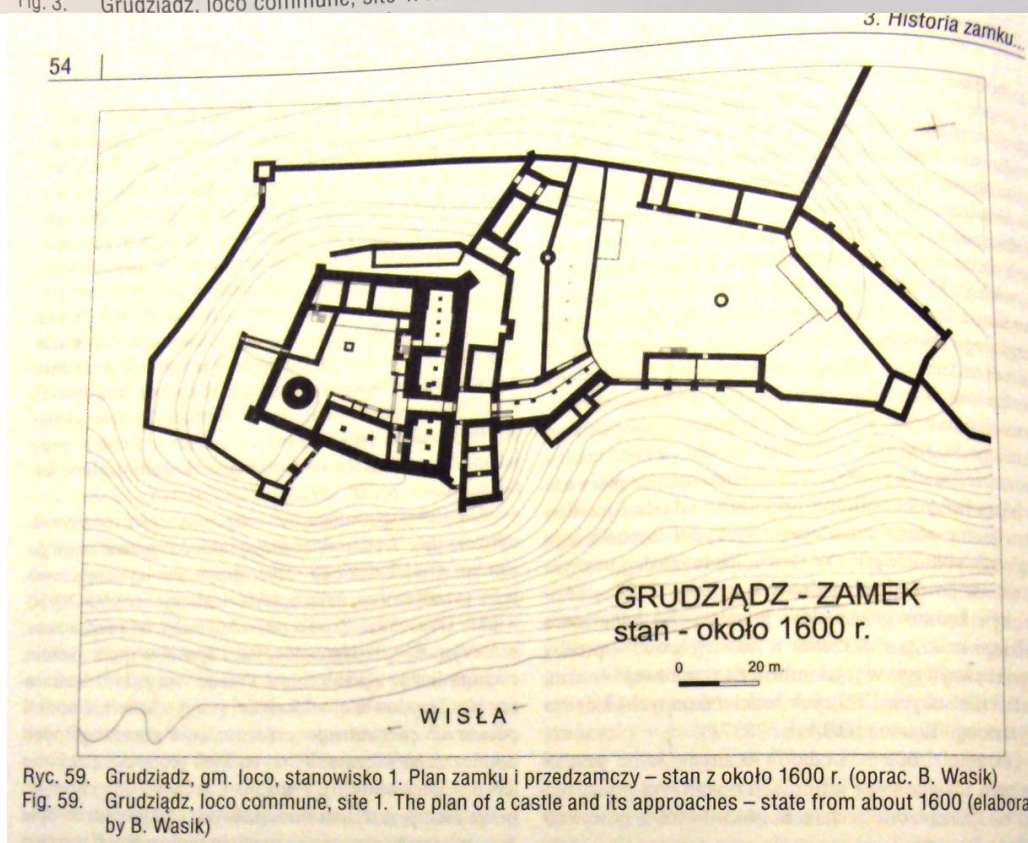
Fig. 5. Grudziądz, loco commune, site 1. Gate to the castle yard, reconstructed at the end of 19th c (state from the beginning of 21st c) (photo from collection of M. Szajerk)

¹² Przy tej okazji informuję ponownie, że o wykorzystaniu zdjęć mojego autorstwa w tej pracy dowiedziałem się w dniu promocji książki w Muzeum. Nie jestem autorem bałamutnych podpisów pod zdjęciami.

Ryc. 3. Grudziądz, gm. loco, stanowisko 1. Zrekonstruowana studnia zamkowa: a – widok z zewnątrz, b – widok wnętrza (fot. ze zbiorów M. Szajerki)

Fig. 3. Grudziądz, loco commune, site 1. Reconstructed castle well: a – view from outside, b – view of inside (photo

Ryc. 59. Grudziądz, gm. loco, stanowisko 1. Plan zamku i przedzamczu – stan z około 1600 r. (oprac. B. Wasik)

Fig. 59. Grudziądz, loco commune, site 1. The plan of a castle and its approaches – state from about 1600 (elaborated by B. Wasik)

Na planie naniesiona została kwadratowa cembrowina studni na dziedzińcu, prawidłowo okrągła oraz okrągła na przedzamczu wg B. Wasika, o której nie ma informacji na mapie geodezyjnej Zamku Wysokiego z XVIII w.¹³ Nie ma o niej również informacji w inwentarzach starostwa grudziądzkiego 1603 r. i 1739 r.

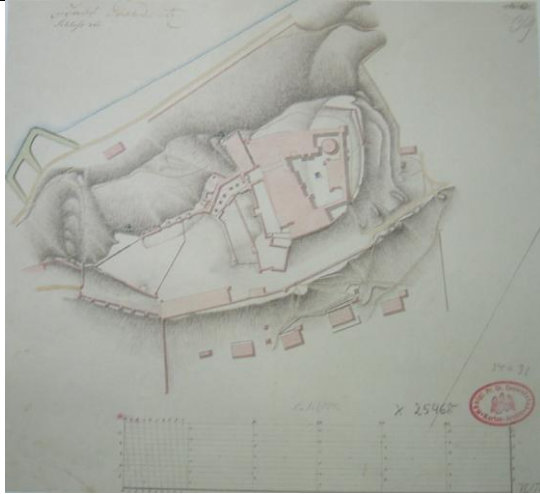
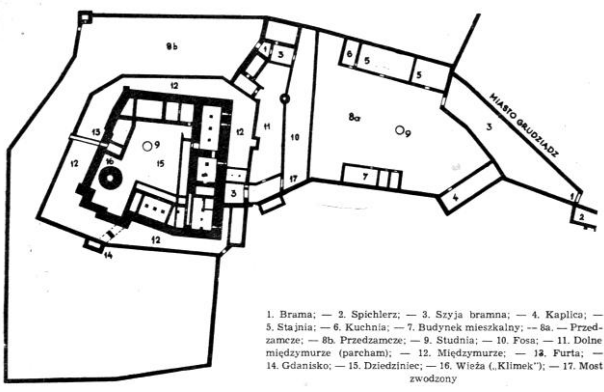
¹³ Ten plan przytoczył B. Wasik na s. 60, fig. 63, ale bez siatki transwersalnej.

W świetle inwentarza z 1603 r. lokalizacja studni na przedzamczu południowym została przez B. Wasika zmyślona.

Plan geodezyjny Zamku Wysokiego z XVIII w. został opublikowany w 1997 r., w *Atlasie Historycznym Miast Polskich. Grudziądz*¹⁴.

Prawidłowy okrągły kształt cembrowiny za H. Jacobim podał K. Szymański¹⁵.

Przy okazji zaprezentowania planów rekonstrukcyjnych wg B. Wasika i wg H. Jacobiego rzuca się w oczy fantazja obydwu autorów. B. Wasik był w komfortowej sytuacji, ponieważ mógł skorzystać ze znanego od 1997 r. planu geodezyjnego zamku z siatką transwersalną, ale z tego nie skorzystał. Zabrął w daleką idącą fikcję. W Jego fikcję uwierzyli inni badacze, np. Tomasz Torbus¹⁶.

	 Ryc. 3. Zamek w Grudziądzu. Rekonstrukcja fundamentów i piwnic na podstawie badań z 1. 1941—42
Oryginalny plan geodezyjny Zamku Wysokiego z siatką transwersalną. XVIII w. Za: <i>Atlasem Historycznym Miast Polskich. Grudziądz</i>.	Plan rekonstrukcyjny N. Jacobiego z ok. 1942 r. Za K. Szymańskim.

Warto w tym miejscu zacytować fragment argumentacji z recenzji M. Wiewióry, stałego recenzenta *Rocznika Grudziądzkiego*. Recenzent nie dopuścił do publikacji artykułu o badaniach archeologiczno – historycznych na Górze Zamkowej pod jego kierunkiem¹⁷. Sam tytuł książki, (*Zamek w Grudziądzu w świetle badań archeologiczno-architektonicznych. Studia i materiały*) zachęca innych badaczy do analizy tych materiałów. W przypadku współautora tego artykułu zastosowana została

¹⁴ Zob. https://atlasmiast.umk.pl/pliki/grudziadz/AHMP_Grudziadz_II_5-6.jpg

¹⁵ K. Szymański, *Dzieje zamku grudziądzkiego*, *Rocznik Grudziądzki* 1960, [T. 1]: 1960, s. 99.

¹⁶ T. Torbus, *Zamki konwentualne państwa krzyżackiego w Prusach. Cz. II. Katalog*, Gdańsk, 2023.

¹⁷ Odrzucony artykuł, zakwalifikowany jako książka znajduje się w czytelni naukowej Biblioteki Miejskiej w Grudziądzu im. Wiktora Kulerskiego. Jest uwzględniony w bibliografii Grudziądza, publikowanej w *Rocznikach Grudziądzkich*. Zob. *Rocznik Grudziądzki*, T. 27: 2019, s. 367: *Szajerka Marek, Zamek Grudziądzki i jego część składowa Zamek Wysoki w świetle badań archeologicznych i historycznych – Grudziądz [b.w.], 2015. – 71 s. : 30 cm*

1. Badania archeologiczne; 2. Zamki krzyżackie; 3. Grudziądz województwo kujawsko – pomorskie; 4. Archeologia.

cenzura przewencyjna. Jako recenzent stały Rocznika Grudziądzkiego M. Wiewióra napisał m.in.:

Recenzja z 17.04.2013, [s. 5]: [...] Na koniec, aby jeszcze bardziej podbudować wielokrotnie wskazaną w tej recenzji tezę o wyraźnych brakach warsztatowych Autora w rozumieniu nie tylko planów architektonicznych, elementarnej wiedzy z zakresu archeologii, historii sztuki, również czytania ze zrozumieniem tekstów przez siebie krytykowanych warto zacytować zdanie ze s. 44 – kiedy pisze: „Dlaczego badania archeologiczne z lat 2006-2009 nie potwierdziły istnienia tam regularnego zamku konwentualnego, ani wcześniejszego drewnianego grodu?” [...]”¹⁸.

W recenzji M. Wiewióra, można napisać, że wyśmiał istnienie w Grudziądzu średniowiecznego kompleksu zamkowego. Po 10 latach od napisania tej recenzji okazuje się, że to właśnie pracownicy UMK i Muzeum nie przeczytali dokładnie publikowanych przez siebie planów. Ta recenzja w zasadzie wróciła do Nadawcy z adnotacją *Adres nieznanym*.

Odnosnie tej recenzji złamany został punkt 4 o bezstronności i obiektywizmie ze strony recenzenta w regulaminie wydawania *Rocznika Grudziądzkiego*¹⁹. Odrzucony artykuł dotyczył pracy zbiorowej z 2012 r. pod red. M. Wiewióry.

Wyjaśnienia wymaga kwadratowy kształt studni na planie geodezyjnym zamku.

By wyjaśnić tę kwestię, trzeba przeanalizować opisy studni z 1603 r. i 1739 r.

1603 r.

[...] W tejże Kępie studnia głęboka z ciosanego kwadratu z gruntu wyniedziona .Bywała w niej woda z początku za pana gnieźnieńskiego ale potym, że jej nie wyczęściano, zapluganiela się i zarzuciła się, tak iż teraz wody w niej nie masz; aż z osy rzeki wodę wożą do zamku, na co 4 konie chować muszą. Mogłaby się jeszcze wyprawić, a potrzebna barzo zamkowi, bo inszej wody nie masz. Nad studnia nakrycie stare, dachówka położone, już niedobre. W nim koło zepsowane, tylko łańcuch u niego długi dobry, co kubły na nim chodzą, i drugi łańcuch mały, co koło hamowano. Teraz się wszystko popsowało; i kubły żelazem obite bywały i skrzynia do wody i te precz. [...]”²⁰.

1739 r.

*[...] Dziedziniec sam zowie się kępa; jest brukiem cała wyłożona, ale miejscami zalażła wierzy-
skiem i ziemią. W środku dziedzińca jest studnia kamienna, głęboka, woda. nie zdająca się do
gotowania, tylko do chłodzenia trunków i na kuchenna potrzebę. Jest ta studnia obita,
że ja zamykać może, ale wierzech z desek stary rujnuje się; koło na capach żelaznych już słabe;*

¹⁸ Do elementarnej wiedzy archeologa powinna być umiejętność czytania map geodezyjnych z siatką transwersalną do powiększeń detali architektonicznych. Niestety naukowcy z UMK mapy geodezyjnej zamku w Grudziądzu nie przeczytali. Woleli promować fikcyjny plan rekonstrukcyjny H. Jacobiego z okresu okupacji hitlerowskiej. Na studiach magisterskich z historii, na I Roku był egzamin z archeologii, (rok akademicki 1978/1979 na UMK).

¹⁹ Zob. <https://historicus.umk.pl/pages/recenzjowanie/> : **Procedura recenzyjna w "Roczniku Grudziądzkim"** [...] 4. *W innych rozwiązaniach recenzent musi podpisać deklarację o nie występowaniu konfliktu interesów; za konflikt interesów uznaje się zachodzące między recenzentem a autorem: bezpośrednie relacje osobiste (pokrewieństwo, związki prawne, konflikt), relacje podległości zawodowej, bezpośrednia współpraca naukowa w ciągu ostatnich dwóch lat poprzedzających przygotowanie recenzji*

²⁰ S. Cackowski, [wyd.], *Inwentarz starostwa grudziądzkiego z r. 1603 oraz rejestr dochodów z lat 1601-1603*, Grudziądz 1965, s. 6.

*na walcu lina z kubłami dwiema, te kubły stare, żelastwo na nich dobre i łańcuchy przy kubłach. To nakrycie dobrej reparacji, albo całego odnowienia potrzebuje. [...]*²¹

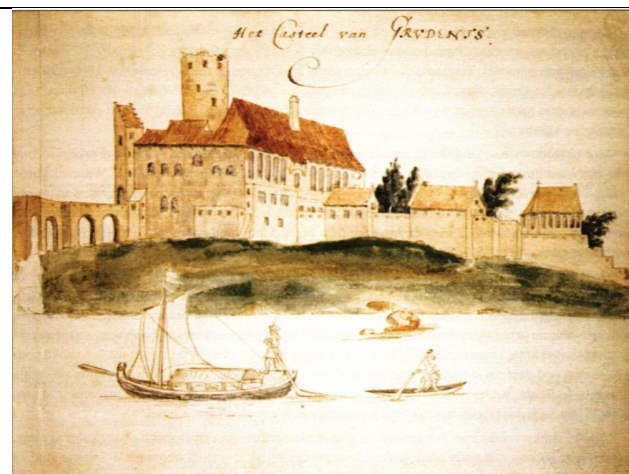
Wizytatorzy rozróżniali studnie z bali i z kamienia.

[...] *Folmark Fion*

*Podle tego domu studnia z drzewa dosyć głęboka, ale zapługawiona i kółko u niej, na którym lina chodzi, wszakże liny nie masz, kubły snadź w studni potonęły. [...]*²²

Z opisów wynika jednoznacznie, badacze rozplanowania zamku źle odczytali plany i zabudowę studni przyjęli, jako kształt cembrowiny w formie kwadratu.

Budynek zadaszony w formie szopy, gdzie było koryto do pobranej wody a jego dach kwadratowy został pomyłony z cembrowiną. Na zamku kapituły pomeżańskiej w Kwidzynie studnia jest w baszcie, której forma na zewnątrz przypomina gdanisko. Baszta studzienna, na zewnątrz zamku, w pobliżu bramy wjazdowej łączy się z nim gankiem na dwóch arkadach.

Zamek w Grudziądzu. Widok od zachodu z I połowy XVII wieku (wg akwareli A. Boot'a)

W inwentarzach lustracyjnych z czasów staropolskich nie ma informacji baszcie ustępowej w części północno – zachodniej. Jest taki obiekt, przypominający gdanisko na akwareli A. Boota z pocz. XVII w.

Być może to było ujęcie wody, które przeoczyli lustratorzy.

W miejscu, gdzie na akwareli kończy się mur arkadowy, nadal jest widoczny wyraźny, zakończony mur, który pełni rolę oporowego dla skarpy. W 2008 r. można było zobaczyć strukturę tego muru. Niewątpliwie w tym miejscu kończył się mur arkadowy i to jest jego fundament.

W kierunku południowym mur oporowy zbudowano już w czasach nowożytnych. Zapewne też wykorzystano materiał rozbiórkowy ze zburzonego Zamku Wysokiego.

²¹ A. Wolnikowski, [wyd.], *Inwentarz starostwa grudziądzkiego z roku 1739*, Grudziądz 1963, s. 13.

²² S. Cackowski, s. 39.

Początek mur oporowego od strony Wisły. Widok w kierunku południowym. Zapewne relikty fundamentu średniowiecznego filaru.; Rdzeń ceglany muru oporowego, wykonany w wiązaniu wozówkowym²³. Stan w 2008 r. Fot po prawej: Sciana zachodnia stajni, (ul. Kościelna 10. Stan w 2000 Fot. M. Szajerka		
		Mur oporowy od strony Wisły, w części północno – zachodniej. Stan w 2008 r. Fot. M. Szajerka
		Mur oporowy od strony Wisły. Widok w kierunku północnym Stan 18.03.2025 r. Fot. P. Szachnitowski

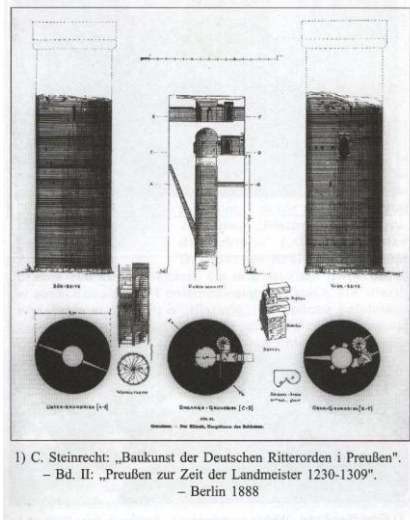
Lico ceglane tego muru wykonano w wążku wozówkowym. Sposób jego budowy jest tak prymitywny, że zaprzecza celom konstrukcyjnym tego muru, jako oporowego. Za pomocą wiązania kafelkowego został on oblicowany kamiennymi płytami. Taki sposób ceglano-murowania można zobaczyć np. w stajni z XIII w., obecnie piwnica kamienicy przy ul. Kościelnej 10.

Te płyty mają znaczenie dla poznania budowy studni zamkowej. Do wykonania cembrowiny studziennej w wążku *grand appareil* wykorzystano podobne płyty kamienne.

W trakcie prac archeologicznych na terenie Zamku Wysokiego też można było zobaczyć takie kamienne płyty.

²³ W innych budowlach na terenie Grudziądza, np. w dawnej stajni kościelnej z XIII w., (obecnie piwnice kamienicy przy ul. Kościelnej 10).

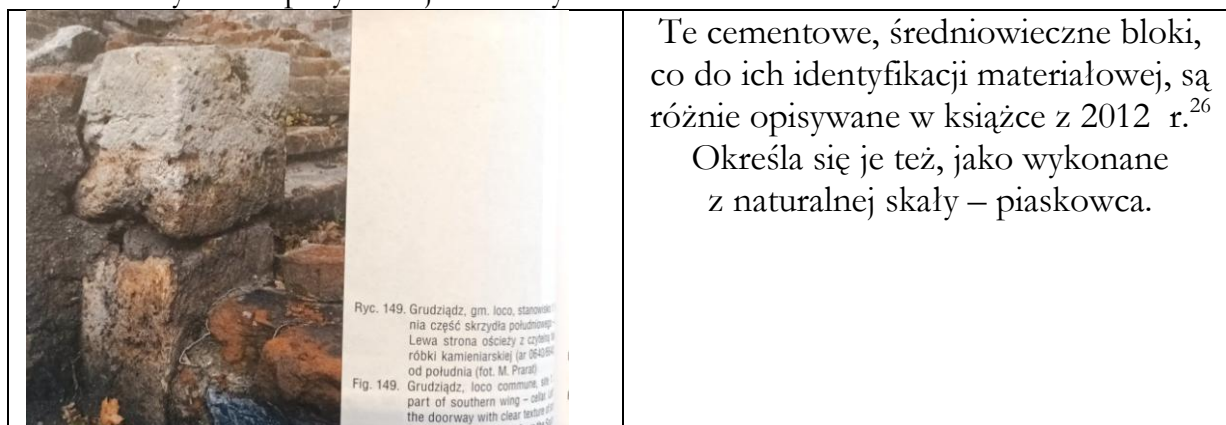
	
 Bloki ze średniowiecznego cementu w cokole wieży Klimek w oryginalnym położeniu. Fot. M. Szajerka. Stan w 2006 r.	 Rumowisko cementowych bloków. Fot. M. Szajerka. Stan w l. 2008-2009 r.

	Rysunek inwentaryzacyjny wieży Klimek, autorstwa C. Steinbrechta. W przyziemiu widoczny cokół z bloków kamiennych. O tych bloczkach A.J. Pawłowski napisał w 2007 r.: <i>Oprócz cegieł w licu zewnętrznym znajdował się pas wykonany z „błoczków” z kamienia sztucznego nieco powyżej ćwierćwałkowego gzymsu. Wymiary tych trapezowatych w przekroju „błoczków” były kilkakrotnie większe od cegieł. Ich większa podstawa znajdująca się w licu wynosiła od 22 do 58 cm, mniejsza umieszczona wewnątrz muru od 19 do 45 cm, wysokość około 47 cm i grubość od 15 do 19 cm. Kilkanaście z nich zachowało się in situ w północno zachodniej partii ściany²⁴.</i>
---	--

²⁴ A. J. Pawłowski, *Grudziądz – zamek. Relikty wieży Klimek. Dokumentacja z badań archeologiczno – architektonicznych relikwów wieży Klimek w 2007 r. Sprawozdanie z badań; Dziennik badań; Inwentarz ceramiki; Dokumentacja rysunkowa; Dokumentacja fotograficzna; Karta stanowiska, Karpiny – październik 2007*, s. 16.

Z inwentaryzacji pomiarowej A. J. Pawłowskiego wynika jednoznacznie, że te cementowe bloki w formie trapezowej nadawały się też do budowy cembrowiny studni. Nasza teza o równoczesnej budowie studni zamkowej i wieży Klimek ma uzasadnienie w raporcie archeologicznym A. J. Pawłowskiego z 2007 r.²⁵ Bloki służyły do budowy kręgu, do tego odpowiadające nawet grubości muru ceglano-dwuwozówkowego.

W trakcie rozmów w 2006 r., podczas nadzoru odgruzowywania ruin wieży Klimek, A. J. Pawłowski powiedział, że z identycznego sztucznego kamienia została wykonana figura Matki Boskiej w blendzie kościoła w Malborku. Nie jest to argument porównawczy dla późnej datacji zamku w Grudziądzu. Krzyżacy mogli ją pozyskać metodą szabrowania. O szabrowaniu materiałów budowlanych mówią źródła krzyżackie przy okazji budowy zamku w Malborku.

Materiał, której wykonano cembrowinę studni, jest identyczny. Nie ulega wątpliwości, że nie jest to rekonstrukcja z XIX w., jak napisał M. Wiewióra.

²⁵ Zob. P. Szachnitowski, M. Szajerka, *Kamienne wątki grand appareil i opus incertum oraz inne na terenie Grudziądza – nienykorzystane dowody przedkrzyżackiej metryki architektury Grudziądza. Część I. Góra Zamkowa*, BKMDG, Rok XXIII: 2025, nr 11 (840).

²⁶ M. Wiewióra [red], op. cit., s. 142.

Odnosnie techniki budowy studni nie ma potrzeby podejmowania tego wątku. Jest on opracowany w specjalistycznych artykułach. Wymienić tu można np. pracę Wacława Kulczykowskiego²⁷.

Watek *grand appareil* nie jest czymś nadzwyczajnym w przypadku studni w Grudziądzu. Dopiero porównanie bloków użytych do jej budowy z materiałem budowlanym w jej pobliżu, (cokolwiek wieży Klimek, elementy w ścianach budowli zamku, mur oporowy nad Wisłą) dają podstawy do jej wczesnej datacji, jako zapewne pierwszej konstrukcji murowanej na Górze Zamkowej.

Cembrowinę budowano na powierzchni, następnie sukcesywnie pod wpływem jej ciężaru osuwano w dół.

W konkluzji tego artykułu o studni zamkowej nasuwają się następujące wnioski:

Jako grudziądzanie mamy prawo wyrazić swoją opinię i zaniepokojenie w sprawie efektów pracy obecnego Miejskiego Konserwatora Zabytków, zajmującego to stanowisko przez ponad 20 lat.

1. Niezrozumiała jest bezkrytyczna akceptacja jawnego preparowania wyników badań archeologicznych.
2. W pisanych przez Siebie folderach turystycznych Miejski Konserwator Zabytków powiela przestarzałą literaturę przedmiotu, szczególnie opartą na historiografii niemieckiej z XIX i 1 poł. XX w., w tym korzystanie z wyników badań powierzchniowych, z okresu okupacji hitlerowskiej.
3. Akceptuje przekłamania w sprawie szerokości zachowanych fragmentów ścian Zamku Wysokiego i je powiela. Przykładowo zastane ściany w części północno – wschodniej, o grubości dwóch wozówek, czyli ok. 0,6 – 0,7 m, wg MKZ zabytków mają grubość ok. 3 – 4 m. Ta rzekoma grubość została podkreślona ceglаныmi płytkami i podana na tablicy informacyjnej obiektu.
4. Najcenniejsze zabytki architektury średniowiecznej Grudziądza są cenzurowane, by nie wybijały się ponad zabytki w innych miastach województwa kujawsko – pomorskiego.
5. Już na początku Swojej pracy na stanowisku MKZ sprzeciwiła się promocji zabytków Grudziądza za pośrednictwem przewodnika na płycie CD. Po ok. 20 latach okazało się, że nowatorska treść tego przewodnika nie straciła na aktualności. Łączna ilość płyt w 3 częściach miała liczyć 90 000 sztuk. Wydano 60 000 sztuk. Część trzecia nie została wydana na skutek protestu MKZ w Grudziądzu.

²⁷ Wacław Kulczykowski, *Studnie zamkowe na terenie Państwa Krzyżackiego w Prusach* Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 1: 2013, s. 3-17; https://bazhum.muzhp.pl/media/texts/komunikaty-mazursko-warminskie/2013-numer-1/komunikaty_mazursko_warminskie-r2013-t-n1-s3-17.pdf
Średniowieczna studnia zamkowa w ruinach zamku biskupów krakowskich w Iłży Badania konserwatorsko-archeologiczne przeprowadzone w okresie 18 sierpnia – 16 września 2020 roku
<https://www.ilza.pl/aktualnosc-359-sredniowieczna-studnia-zamkowa-w.html>

6. Jeśli w punkcie 11 obowiązków MKZ jest zlecenie opisanie zabytków, to jako kierownik działu w strukturze organizacyjnej Urzędu Miasta Pani Konserwator Zabytków powinna odebrać jakość wykonanej pracy²⁸. Na tak ewidentne spreparowanie wyników badań archeologicznych w Grudziądzu w ćwierci XXI w. nie potrzeba być specjalistą w tej dyscyplinie, by naocznie się przekonać o spreparowaniu dowodów źródłowych dla podtrzymania faktycznej stagnacji badań historyczno – archeologicznych w Grudziądzu odnośnie okresu średniowiecza i czasów nowożytnych.

Skoro prowadzący badania terenowe na Górze Zamkowej w sezonie 2008 i redaktor końcowego podsumowania badań w publikacji z 2012 r. dr hab. Marcin Wiewióra napisał o studni zamkowej, że jest rekonstrukcją z XIX w. w stylu romantycznej architektury, mamy prawo domagać się zmiany klasyfikacji zamku w Grudziądzu. Dr hab. M. Wiewióra z instytutu Archeologii UMK nie rozpoznał średniowiecznej faktury cembrowiny studni z kamienia i uznał, że jest to rekonstrukcja z 2 poł. XIX w.

Drugi przykład braku znajomości budownictwa ceglanego ze średniowiecza pokazała archeolożka/archeolog mgr Małgorzata Kurzyńska w 2024 r. W artykule, opublikowanym w Roczniku Grudziądzkim uznała, że wiązanie główkowe pojawiło się w XIX w. Nie odróżniła cegły średniowiecznej od przemysłowej z XIX w.

W związku z tak ewidentnymi błędami rzeczowymi, mającymi ogromny w skutkach wpływ na postrzeganie architektury średniowiecznej Grudziądza, postulujemy promowanie następującej definicji zamku:

Średniowieczny kompleks zamkowy w Grudziądzu z przełomu XII/XIII – 1 poł. XIII w.

Jest to zaakcentowanie staropruskich i polskich korzeni zamku grudziądzkiego, z którymi identyfikował się niemiecki badacz dziejów Grudziądza i ich pionier Xaver Froelich a Conrad Steinbrecht miał wątpliwości czy wieżę Klimek zbudowali Krzyżacy. Przebywali na zamku grudziądzkim zaledwie ok. 200 lat, od ok. 1278 r. do formalnie 1466 r., czyli II pokoju toruńskiego. Przypisywanie budowy zamku w Grudziądzu od podstaw i lokacji miasta Krzyżakom jest największym fałszem historycznym w historiografii Grudziądza.

Rację miał lwowski uczony, architekt Profesor Jan Sas – Zubrzycki, który w 1916 r. napisał, że Polacy na Pomorzu całkowicie wyzbyli się swojego materialnego dziedzictwa kulturowego na rzecz obcych przybyszów i wszystko im przypisali, jako rzekomym twórcom tej materialnej kultury.

W tę definicję kompleksu zamkowego z przełomu XII/XIII w. wpisuje się jego detal – studnia zamkowa. Na obecnym etapie badań nie można ustalić, kto ją zbudował. Wcześniej ustaliliśmy, że była niewątpliwie najstarszym obiektem mуро-

²⁸ Zob. <https://bip.grudziadz.pl/strony/19200.dhtml>

wanym na Górze Zamkowej²⁹ Cystersi, specjaliści od hydrotechniki, na terenie grudziądzkiego *oppidum*, czyli elementu katedry³⁰ zbudowali skomplikowany system wodociągu z murowanymi kanałami, systemem czerpania wody za pomocą urządzenia paternoster. Budowniczy/budowniczkowie mostów doskonale znali zjawisko dylatacji, (osiadania budowli przez wypieranie gruntu przez fundament). Wiedzieli jak minimalizować jej negatywne skutki. Znajomość tego zjawiska jest niezbędna do budowy murowanych cembrowin, w przypadku Grudziądza na głębokość 50 m. To jednak nie jest dowód, że zbudowali studnię na terenie palatium, czyli na Górze Zamkowej.

W artykule o lokalizacji kościoła katedralnego biskupa misyjnego Prus św. Chrystiana wskazaliśmy, że przed 1222 r. otrzymał zabudowaną Górę Zamkową z kościołem – sanktuarium, zapewne związane ze św. Wojciechem³¹. Elementem sanktuariów są źródła, studnie. Studnia na Górze Zamkowej wpisuje się w ten kanon³².

Sposób budowy cylindrycznego obiektu nie odbiega np. od budowy romańskiej rotundy Adaukta na Wawelu z przełomu X/XI w.³³ Studnia może być elementem sakralnego votum. Wieża Klimek też zapewne pierwotnie miała tylko parterową komorę „butelkową” do wysokości kilkunastu metrów. Zapewne nie będzie błędem datowanie budowy studni na wiek XII.

Technice budowy studni w Grudziądzu wiele miejsca nie poświęcił W. Kulczykowski. Napisał jednak o jej średnicy:

Średnica zlokalizowanych na terenie państwa krzyżackiego studni zamkowych o przekroju kołowym wynosi od 1,65 do 3 m. Studnie o największej średnicy znajdują się na zamku w Brodnicy, Gdańsku (ul Rycerska 13) oraz Grudziądzu, natomiast przypuszczalnie najmniejszą średnicę miała studnia na zamku w Olsztynie⁴³. Jednak zdecydowana większość studni miała średnice od 2 do 2,5 m³⁴.

²⁹ P. Szachnitowski, M. Szajerka, *Kamienne wątki grand appareil i opus incertum oraz inne na terenie Grudziądza – nieniekorzystane dowody przedkrzyżackiej metryki architektury Grudziądza*. Część I. Góra Zamkowa, BKMDG, Rok XXIII: 2025, nr 11(840).

³⁰ Definicja katedry w szerokim pojęciu średniowiecznym, nie jako tylko obiekt sakralny, ale cała infrastruktura siedziby biskupa.

³¹ Zob. P. Szachnitowski, M. Szajerka, *Kościół katedralny biskupa misyjnego Prus św. Chrystiana na Górze Zamkowej w Grudziądzu. Próby identyfikacji w świetle planów geodezyjnych z czasów nowożytnych metoda bezinwazyjną*, BKMDG, Rok XXII: 2024, nr 29 (824).

³² Por. L. Gawlik, *Źródła cudowne i lecznicze w religijności ludowej mieszkańców Kielecczyzny*.

https://mwk.com.pl/images/mwk/wydawnictwa/teka_skansenowska_3/teka_skansenowska_rozdzial_7.pdf

³³ Por. <https://www.zabytki.krakowa.com.pl/rotunda-swietych-feliksa-i-adaukta/>

³⁴ W. Kulczykowski, *Studnie zamkowe na terenie państwa krzyżackiego w Prusach*, Komunikaty Warmińsko – Mazurskie, nr 1: 2013, s. 12. W przypisie 43 odesłał do pracy współautora tego artykułu [...]; M. Szajerka, *Grudziądz w XIII–XVIII w. Kwestia synchronizacji różnych źródeł historycznych i jej wpływ na obraz miasta w historiografii*, Grudziądz 2004, [...]

Analiza studni średniowiecznej w Grudziądzu pokazała nieoczekiwane drugie dno.

Archeolodzy wykształceni na UMK w 2 poł. XX w. i 1 ćwierci XXI w. w trakcie studiów uniwersyteckich nie zostali przygotowani do odczytywania informacji z murów kamiennie – ceglanych.

To nie jest przypadek, że archeolodzy/archeolodzy związani z tym ośrodkiem akademickim³⁵ zignorowali w swoich pracach informacje utrwalone w ścianach budowli.

Z tym nie miał np. problemu architekt i archeolog Antoni J. Pawłowski, który ukończył Politechnikę Wrocławską i Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu. W trakcie nadzoru archeologicznego rozbiórki kopca, przykrywającego ruiny wieży Klimek, nie miał problemu z nazwaniem tam znalezionych nietypowych cegieł, jako romańskich³⁶.

[...] *Interesująco przedstawia się też wydobyty z gruzów materiał budowlany, który znajduje analogie w innych obiektach średniowiecznych Grudziądza (co ma szczególne znaczenie dla historii kościoła św. Mikołaja i mostu Bramy Toruńskiej). W gruzie znaleziono także cegły późno-romańskie (różniące się wymiarami od cegły gotyckiej) i cegły gięte (analogiczne do cegieł zastosowanych w kościele pocysterskim w Kołbaczu, którego budowę rozpoczęto już w 1210 r.) [...]*³⁷.

Badacze powiązani z ośrodkiem Akademickim UMK od dziesięcioleci bezkrytycznie stosują w dacie obiektów ceglanych punkt widzenia niemieckiego badacza z przełomu XIX/XX w., że wątek wendyjski to XIII w. a gotycki polski to wyłącznie od początku XIV w. Dosłownie wszystko, co murowane porównują do Torunia, jako punktu wyjścia do datacji obiektów.

Właściwe wyniki eksploracji archeologicznej całego Grudziądza w obrębie murów, (średniowiecznego oppidum), w 1 ćwierci XXI w. zostały w publikacjach naukowych zmarnowane. Świadczy o tym też preparowanie dowodów archeologicznych³⁸, w tym usuwanie niewygodnych dla narracji historycznej wg skansenu historiografii niemieckiej elementów architektonicznych.

Ponadczasowa jest sentencja, Prymasa Tysiąclecia bł. ks. kard. Stefana Wyszyńskiego, jakże celna dla tematu naszego artykułu:

Gdy gaśnie pamięć ludzka dalej mówią kamienie

³⁵ M. Wiewióra, B. Wasik, M. Kurzyńska, W. Pacuska.

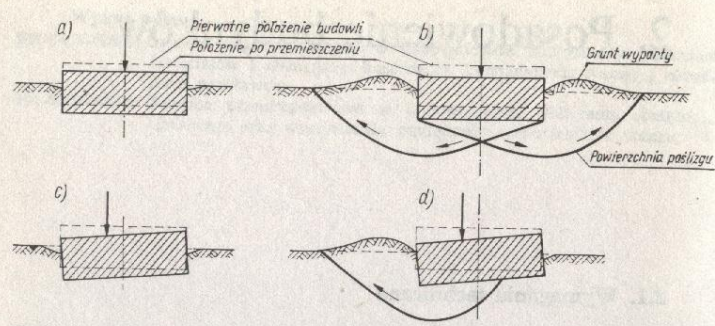
³⁶ Informacja na podstawie relacji A. J. Pawłowskiego w artykule: M. Szajerka, *Ruiny średniowiecznej wieży w Grudziądzu*, Spotkania z Zabytkami, nr 2: 2007, s. 40.

³⁷ Tamże, s.40.

³⁸ M. Wiewióra, jako redaktor tej książki zbiorowej odrzucił wynik ekspertyzy murów z tejże pracy: [...] *Piwnica północna trapezowa (fig. 131) [...] 4. Przewiązany niemalże u podstawy narożnik północno – wschodni, Spoina opracowana ze śladami pobiał oraz ciemnej (prawie czarnej) warstwy bezpośrednio na cegle. Wątek gotycki o wysokości 5 warstw – 54 cm, grubość ściany oko. 2,5 wozówki.* W tym miejscu poinformował środowisko naukowe i nie tylko, że był tam mur kurtynowy o grubości 3 – 4 m. Uwierzył w to np. Profesor T. Torbus z UG i jeszcze podziękował kurtuazyjnie M. Wiewiórze i B. Wasikowi za owocną współpracę. Autorka ekspertyzy zachowania murów B. Zimnowoda – Krajewska.

	Studnia z wieżą Klimek. Obraz namalował Czesław Szachnitowski.
	Rycina z XVI w., pokazująca mechanizm paternoster. W przypadku studni w zamkowej były dwa kubły, działające na zasadzie prze- ciwwagi.

W przypadku budowy studni oraz wieży Klimek zadziałało to samo naturalne zjawisko, czyli wypieranie gruntu pod wpływem ciężaru budowli. Wieża Klimek zachowała się podręcznikowo, jak na rysunku *d*). Po stronie południowej była większa masa, nastąpiło przemieszczenie niesymetryczne. Dlatego powstał ten charakterystyczny pagórek a dziedziniec od położenia wieży Klimek w XVII – XVIII w. nazywano Kępą.

 Rys. 2-1. Przemieszczenia budowli i gruntu w podłożu: a) c) — osiadanie przy obciążeniu symetrycznym i niesymetrycznym, b) przemieszczenia przy obciążeniu symetrycznym lub gruncie niejednorodnym, d) przemieszczenia przy obciążeniu niesymetrycznym lub gruncie niejednorodnym; linia przerywana — budowla przed przemieszczeniem, ciągła — po przemieszczeniu	Wypieranie gruntu przez fundament budowli. Rys. W. Żenczykowski³⁹. Po stronie północnej, dla pozi- omu 0 oryginalny fundament wieży jest ok. 1 m płytszy od fundamentu po stronie pół- dniowej. Stwierdzono to w 2014 roku, po odkopaniu całego wieńca fundamentu.
---	---

³⁹ Zob. W. Żenczykowski, *Budownictwo ogólne. Elementy i konstrukcje budowlane*, t. 8, Warszawa 1990, wyd. 8, s. 43. Wypieraniu gruntu przez budowle mogło się dawniej wahać od 20-30 cm do paru metrów. Ten rysunek został wykorzystany również w Roczniku Grudziądzkim, T. 17: 2007, M. Szajerka, *Średniowieczne baszty ustępowe w panoramie Grudziądza ze szczególnym uwzględnieniem pierwotnego przeznaczenia spichrzy nr 49-51*, s. 74-75.

Zdjęcia studni i jej reliktyw górnej części cembrowiny w XXI w.

			Studnia, stan w 2004 r. Fot. M. Szajerka
			Pozostałości korony cembrowiny. Stan w 2004 r. Fot. M. Szajerka
			Korona cembrowiny. Stan w 2004 r. z pękniętą tablicą pamiątkową. Część tablicy została zagubiona w 2014 r. Fot. M. Szajerka
			Bez żadnego ładunku porzucane resztki korony cembrowiny, wykonane w latach 90. XIX w. Po prawej stronie widoczny zdemontowany wieniec podstawy korony cembrowiny. Trzy elementy jej korony po lewej stronie. We wieńcu nie wykorzystane do rekonstrukcji oryginalne średniowieczne bloki cementowe. Stan 18.03.2025. Fot P. Szachnitowski
			Korona studni z betonu, wykonana w 2014 r. Stan 18.03.2025. Fot P. Szachnitowski

Korona cembrowiny studni wykonana w 2014 r. pokazuje, że w tym przypadku, jak i wieży Klimek, zatwierdzający projekt rewitalizacji urzędnicy na stanowiskach konserwatorów zabytków nie liczyli się zupełnie z zachowanymi częściowo

zabytkowymi relikdami. Te fragmenty z 2 poł. XIX w. mogły wrócić na swoje pierwotne miejsce.

Okienko

Widok na studnię i wieżę widokową
Klimek. Stan 18.03.2025 r.
Fot. P. Szachnitowski

(L.B.S.)

Redakcja: Janusz Hinz. Logo KMDG wykonał Grzegorz H. Rygielski.